

**MODIFICĂRI STRUCTURALE ÎN
ECONOMIA ROMÂNEASCĂ DUPĂ
INTEGRARE**

**- studiu elaborat de CEROPE în cadrul
programului PHARE 2003/005–551.02.03 -**

Introducere

La solicitarea Comisiei Naționale de Prognoză (nr. 737 din 9 iunie 2006), Centrul Român de Politici Economice, prin experții săi, a elaborat studiul de față, care este structurat după cum urmează:

În capitolul 1 este analizată experiența istorică a unor țări (Grecia, Portugalia, Spania) care au aderat la Uniunea Europeană în anii '80 și este comparată performanța lor economică în calitate de membre ale comunității, față de două grupe de control: UE 15 și OECD 30. Analiza respectivă este structurată pe teoria factorilor de producție, extensivi (investiții de capital, forță de muncă) și intensivi (tehnologie și progres tehnic).

În capitolul 2, perspectiva istorică se îngustează, focalizându-se asupra performanțelor pre și post-aderare a trei țări central – europene (Polonia, Slovacia, Ungaria) și a lecțiilor care decurg din acestea pentru România.

În fine, capitolul 3 este dedicat concluziilor.

1. Experiența istorică a altor țări

România poate să extragă o serie de învățăminte din experiența istorică a unor țări care au aderat la Uniunea Europeană în deceniul al nouălea al secolului trecut și care, la momentul aderării, aveau o structură a economiei nu foarte diferită de aceea a economiei românești din prezent. Este vorba de Grecia, care a aderat la U.E. în 1981, respectiv de Spania și Portugalia, care au aderat în 1986. Pe baza datelor statistice – furnizate, în principal, de studiul “OECD Factbook 2006” – se pot decela modificările structurale survenite în respectivele economii, la 5, 10, 15 și 20 de ani după integrare. Abordarea pe care o vom urma va fi una macroeconomică, bazată pe teoria factorilor de producție. Astfel, evoluția PIB în cele trei țări poate fi explicată prin evoluția a trei grupe de factori: capital; forță de muncă; tehnologie și progres tehnic. Vom încerca să surprindem atât similarități, cât și diferențe între cele trei țări, iar în cazul diferențelor vom încerca să specificăm dacă acestea se datorează unor politici consecvente sau sunt rodul întâmplării. Pentru a vedea dacă aderarea la UE a Greciei, Portugaliei și Spaniei a constituit un succes din punct de vedere macroeconomic, vom compara rezultatele cu două grupe de control: Uniunea Europeană, respectiv OECD.¹⁾ În plus, vom adăuga în analiză și performanțele obținute de trei țări central-europene (Polonia, Slovacia și Ungaria) relativ asemănătoare cu România, în cei patru ani premergători aderării la UE, respectiv 2001 – 2004. Toate aceste informații ne vor furniza un tablou destul de complet, din care se vor putea extrage anumite lecții importante pentru România. Desigur, asemănările dintre țări nu trebuie absolutizate, după cum nici perioadele istorice în care au avut loc valurile de aderare nu seamănă între ele. De exemplu, pentru țările care au aderat la UE în deceniul al nouălea (Grecia, Portugalia și Spania) restricțiile macroeconomice impuse de Uniune erau mult mai laxe, întrucât Tratatul de la Maastricht avea să fie adoptat de abia în 1992. De asemenea, accentul pus pe tehnologie și progres tehnic (reflectat în Agenda Lisabona din 2000) reprezintă o dezvoltare mai recentă, care nu avea o mare relevanță în anii '80. Fără a neglija aceste limitări, considerăm că o analiză comparativă este binevenită și aducătoare a unui surplus important de informații.

¹⁾ Facem observația metodologică că Grecia, Portugalia și Spania sunt și parte componentă a UE, influențând rezultatele acesteia, după cum țările UE sunt, de regulă, membre ale OECD. Astfel, comparând o parte cu întregul, putem deduce comportamentul celeilalte părți din întreg.

1.1. Evoluția PIB real

Creșterea Produsului Intern Brut este ilustrată în Tabelul nr.1.

Tabelul nr. 1

Creșterea PIB real (media anuală, %)

Țara/zona	76 – 80	81 – 85	86 – 90	91 – 95	96 – 00	01 – 04	81 – 04 cumulat
Grecia	4,17	0,12	1,23	1,24	3,45	4,42	60,3
Portugalia	–	0,86	5,66	1,72	3,85	0,49	84,5
Spania	–	1,40	4,49	1,51	4,09	3,07	98,6
UE 12	3,33	1,49	3,31	1,68	2,71	1,39	66,5
OECD 26 ^{a)}	3,61	2,65	3,59	2,05	3,15	1,89	89,5
Ungaria	–	–	–	–	–	3,82	–
Polonia	–	–	–	–	–	2,85	–
Slovacia	–	–	–	–	–	4,59	–

Sursa: OECD, calculele autorilor

^{a)} OECD minus Cehia, Ungaria, Polonia și Slovacia

După cum se poate vedea, evoluția celor trei țări studiate diferă foarte mult. În timp ce economiile portugheză și spaniolă au crescut mai rapid decât media eurozonei UE 12 (adică cu 84,5%, respectiv cu 98,6%, față de 66,5%) între 1981 – 2004, economia Greciei a crescut mai încet decât media eurozonei, cu numai 60.3%. Astfel, la sfârșitul celor 24 de ani, economia Greciei reprezintă mai puțin (raportat la media UE12) decât constituia la începutul perioadei. De vină pentru aceasta sunt cele trei perioade de cinci ani pierdute la începutul aderării ('81-'85, '86-'90, '91-'95), când economia greacă a crescut anual de abia cu circa 1%. O parte a acestei contra-performanțe poate fi pusă pe seama șocului aderării. Dar o parte importantă, așa cum vom demonstra în continuare, se datorează politicilor laxe din primii 15 ani, care au generat stagflație, politici care de abia în ultimii 10 ani au fost corectate. Factorul care a jucat un rol esențial în corectarea politicilor și în reluarea de către Grecia a unor ritmuri de creștere peste media UE 12 l-a constituit decizia autorităților elene de a adopta moneda euro în 2001 și de a respecta, în acest scop, criteriile de convergență nominală. Iată deci că fixarea unei date ferme pentru adoptarea euro (și, mai ales, respectarea ei) poate constitui un stimulent important în disciplinarea politicilor macroeconomice.

Un exemplu contrastant îl oferă Portugalia, care a utilizat la maximum primii săi 15 ani post –aderare ('86–2000), pentru ca în ultimii ani să cunoască o frânare puternică a activității, destinate să contracareze o expansiune peste potențial și un *credit boom* din ultimii ani ai secolului trecut. Lecția care se poate extrage de aici este că și o creștere necontrolată poate face mai mult rău decât bine, întrucât perioadele de reechilibrare ale economiei vor anula câștigurile spectaculoase anterioare. De aceea, este necesar ca PIB să crească cât mai aproape de potențial, fără însă a-l depăși.

Economia Spaniei a utilizat cel mai bine cele două decenii de când este membră a UE. Trebuie însă spus că această economie era, încă de la aderare, cea mai matură dintre cele trei, cu mai puține reforme structurale de înfăptuit și cu mai puține rămăneri în urmă de lichidat. Din această perspectivă, relevanța sa pentru România este mai mică decât în cazul Greciei și Portugaliei. Nu e mai puțin adevărat că politicile macroeconomice urmate de autoritățile spaniole au fost mai inspirate și ar putea servi drept model de urmat.

Din studierea Tabelului nr.1 se mai impun două constatări de ordin general:

- (i) – în cadrul fiecărui deceniu, se constată existența unor mini–cicluri economice: primii cinci ani cunosc o creștere mai înceată a PIB, iar ultimii cinci ani cunosc o creștere mai puternică. Dacă această teorie este adevărată, atunci România are șansa de a fi aderat la UE într–o perioadă bună pentru creștere, fapt care în sine constituie un factor pozitiv;
- (ii) – se constată că pe perioada ultimilor 29 de ani economiile din eurozonă au crescut, permanent, într–un ritm mai încet decât grupul comparativ al OECD 26. Întrucât euro a fost adoptat de abia în 1999, este nedrept a pune performanța mai slabă a creșterii economice pe seama monedei unice. Mai degrabă, cauzele creșterii mai încete din Europa Occidentală sunt de natură structurală, fiind vorba de economii nerestructurate, cu sindicate puternice și cu bariere mari în mișcarea factorilor de producție.

Înainte de a trece la analiza factorială a determinantilor PIB, este necesară o analiză calitativă a politicilor monetare și fiscale din cele trei țări studiate. În acest sens, vom utiliza inflația exprimată prin deflatorul PIB (mai degrabă decât Indicele Prețurilor de Consum) pentru a aproxima gradul de restrictivitate al politicii monetare și deficitul bugetar pentru a judeca gradul de restrictivitate al politicii fiscale.

1.2. Evoluția deflatorului PIB

După cum se poate vedea din Tabelul nr.2, restrictivitatea politicilor monetare a variat mult: de la o politică laxă în Grecia, al cărei deflator al PIB mediu pe perioada ultimilor 24 de ani a fost 12,4% p.a., la o politică relativ laxă în Portugalia (inflația medie 10% p.a.), până la o politică mai restrictivă în Spania (inflația medie 6,3% p.a.), toate aceste țări au cunoscut creșteri ale prețurilor peste media eurozonei (3,9%) sau a OECD 26 (2,9%). În măsura în care aceste ritmuri ale inflației reflectă așa numitul fenomen Balassa–Samuelson (de aliniere a prețurilor nu numai în domeniul bunurilor comerciale, dar și în cel al bunurilor necomerciale), o asemenea evoluție este firească.

Tabelul nr. 2

Deflatorul PIB (media anuală %)

Țara/zona	76 – 80	81 – 85	86 – 90	91 – 95	96 – 00	01 – 04	81 – 04
Grecia	16,7	22,1	17,2	14,0	5,2	3,7	12,4
Portugalia	–	21,9	13,1	7,9	3,4	3,5	10,0
Spania	–	11,5	7,4	5,4	2,9	4,2	6,3
UE 12	9,4	8,1	4,3	3,6	1,4	2,2	3,9
OECD 26	–	5,2	3,4	2,5	1,5	2,1	2,9
Ungaria	–	–	–	–	–	7,6	–
Polonia	–	–	–	–	–	2,2	–
Slovacia	–	–	–	–	–	4,4	–

Sursa: OECD, calculele autorilor

În cazul Greciei se poate vedea clar că, în perioada 1981 – 1995 rate ale inflației foarte ridicate, generate de o politică fiscală foarte laxă, nu au fost capabile să ducă la creșterea PIB, ci au rezultat în stagflație. Reducerea inflației de după 1995 a fost însoțită, în Grecia, de performanța mult mai bune ale creșterii PIB. Se validează astfel teza conform căreia inflația scăzută este o precondiție a unei creșteri economice sănătoase.

O comparație între deflatorii PIB ai Portugaliei și ai Spaniei, respectiv între ritmurile de creștere economică din cele două țări, validează, de asemenea, relația de inversă proporționalitate care există între inflație și creșterea economică. Totuși, inflația din Spania din perioada 2001 – 2004 diverge de la tendința general observată de scădere, indicând o potențială supraîncălzire a economiei.

O observație cu caracter general este aceea că deflatorul PIB are în aceste țări tendința de a fi mai mare decât Indicele Prețurilor de Consum (IPC), fapt care are relevanță în ceea ce privește îndeplinirea criteriului de inflație necesar pentru adoptarea monedei euro. Dacă acest criteriu ar fi fost legat de deflatorul PIB și nu de IPC, nici una din cele trei țări analizate nu ar fi îndeplinit, probabil, condiția pentru adoptarea euro. Lecția pentru România este că o anumită discrepanță între cei doi indicatori ai inflației poate fi tolerată pe termen mediu și lung, atâta timp cât IPC are tendința să se încadreze în criteriul de inflație stabilit la Maastricht.

În concluzie, o politică monetară laxă (reflectată printr-o inflație mai înaltă) nu reprezintă, pe termen lung, o opțiune viabilă pentru creșterea PIB. Din contră, creșterea economică este favorizată de o inflație scăzută (chiar în condițiile manifestării efectului Balassa–Samuelson), generată de o politică monetară prudentă.

1.3 Evoluția deficitului bugetar

Aceeași observație ca în cadrul politicii monetare este valabilă și pentru politica fiscală, al cărei grad de restrictivitate este aproximat de deficitul bugetar (Tabelul nr.3). Din păcate, datele statistice disponibile acoperă doar perioada 1991 – 2004. Chiar și așa se poate vedea că țara care a practicat deficitele bugetare cele mai mari, Grecia, nu a avut în perioada respectivă rezultate mai bune nici în ceea ce privește creșterea economică, nici în ceea ce privește inflația (o excepție o constituie creșterea PIB între 2001 – 2004, dar aceasta poate fi pusă în legătură cu pregătirea Jocurilor Olimpice de la Atena din 2004).

Tabelul nr. 3

Deficit bugetar (media anuală, % din PIB)

Țara/zona	91 – 95	96 – 00	01 – 04
Grecia	– 11,21	– 5,19	– 5,84
Portugalia	– 6,47	– 3,36	– 3,27
Spania	– 5,58	– 2,47	– 0,25
UE 12	– 5,08	– 2,08	– 2,54
OECD 30	– 4,26	– 1,32	– 3,02
Ungaria	–	–	– 5,92
Polonia	–	–	– 3,95
Slovacia	–	–	– 5,31

Sursa: OECD, calculele autorilor

Din contră, Spania a ajuns în ultimii ani la o rectitudine fiscală exemplară, mai bună chiar decât a grupurilor de comparație (media UE 12 și OECD 30), fără ca aceasta să-i prejudicieze în vreun fel creșterea economică, aflată peste cea a grupurilor de comparație.

De asemenea, se poate vedea cum performanța în materie fiscală a țărilor din eurozonă, inițial mai slabă decât a grupului OECD (cel puțin în perioada ultimului deceniu al secolului trecut), a ajuns, în primii ani ai acestui secol, să fie mai bună. Un rol esențial în acest caz pare să-l fi avut adoptarea euro în perioada 1999 – 2001, care a disciplinat semnificativ politica fiscală a țărilor europene.

În concluzie, o politică fiscală prudentă nu constituie un impediment ci, din contră, favorizează o creștere economică sustenabilă.

După ce am constatat relația de inversă proporționalitate între expansiunea monetară/fiscală și ritmul de creștere al PIB, ne vom întoarce la esența analizei noastre, respectiv modul în care diverși factori de producție contribuie la creșterea pe termen lung a PIB.

Primul factor luat în considerație este capitalul fizic, aproximat prin indicatorul Formarea Brută de Capital Fix (FBCF).

1.4. Evoluția Formării Brute de Capital Fix

În Tabelul nr.4 este arătată ponderea FBCF în PIB, pentru fiecare țară/zonă, în perioada analizată.

Tabelul nr. 4

Formarea Brută de Capital Fix (media anuală, % din PIB)

Țara/zona	76-- 80	81 – 85	86 – 90	91 – 95	96 – 00	01 – 04	81 – 04
Grecia	28,9	23,5	22,3	20,3	21,3	24,6	22,4
Portugalia	28,3	28,7	25,8	23,2	26,2	24,3	25,6
Spania	24,4	22,0	24,4	23,0	23,7	26,8	24,0
UE 12	24,3	22,1	22,7	20,4	21,1	20,4	21,3
OECD 26	24,5	22,7	23,0	21,1	21,7	21,0	21,9
Ungaria	–	–	–	–	–	23,0	–
Polonia	–	–	–	–	–	19,1	–
Slovacia	–	–	–	–	–	26,7	–

Sursa: OECD, calculele autorilor

O primă observație este aceea că țările din OECD 26 investesc, în fiecare din subperioadele ilustrate, o proporție mai mare din PIB decât țările din eurozonă. Acest factor ar putea explica o parte din avansul pe care creșterea PIB îl are în OECD, în permanență, față de zona euro. La baza acestei stări de fapt stă lipsa relativă de apetit a europenilor de a economisi, în comparație cu ratele înalte de economisire din țări precum cele din Asia de Sud-Est. Alți factori explicatori ar fi inflația mai mare din zona UE și politicile fiscale mai laxe (până recent) din această zonă, care fac investitorii să se orienteze cu precădere spre alte regiuni ale lumii. Cele de mai sus arată că, pentru ca Europa să atragă investiții mai mari decât competitorii săi (SUA, Asia de Sud-Est), ar fi nevoie nu numai de politici monetar-fiscale mai restrictive (lucru în bună parte realizat recent), ci și de o schimbare de comportament, în sensul unei mai mari propensiuni spre economisire.

Or, tocmai această schimbare în comportament pare greu de realizat în Europa, mai ales în condițiile în care procesul de îmbătrânire al populației (și fenomenul de dezechilibru asociat) par a fi mai evidente pe acest continent decât în alte zone ale lumii.

Cât privește țările analizate de noi, toate trei au reușit, în perioada analizată, să atingă ponderi ale FBCF în PIB superioare mediei eurozonei, atât pe total perioadă, cât și în fiecare din subperioadele analizate. Excepția negativă o constituie, din nou, Grecia, care între 1986 – 1995 a avut ponderi ale FBCF în PIB marginal mai mici decât eurozona, fapt care poate explica parțial cei 15 ani “pierduți” inițial de această țară după integrare.

Spania constituie contra-exemplul pozitiv, cu o pondere a FBCF în PIB de 26,8% în perioada 2001 – 2004, un nivel remarcabil de înalt pentru o țară europeană mare (chiar dacă este legat, în principal, de *boom*-ul din construcții).

Noii intrați din Europa Centrală au, de regulă, ponderi ale FBCF în PIB mai mari decât media UE12, excepția constituind-o Polonia, a cărei rată modestă de investire se traduce într-o creștere mai mică a PIB real (vezi Tabelul nr.1).

O corelație importantă este cea dintre rata de investire și rata de economisire. Când aceasta din urmă este insuficientă, economisirea internă trebuie suplinită de economisirea externă, fenomen reflectat în lărgirea deficitului de cont curent (Tabelul nr. 5).

Deficitul contului curent
(media anuală, % din PIB)

Țara/zona	91 – 95	96 – 00	01 – 04
Grecia	–	– 5,12 ^{a)}	– 7,30
Portugalia	–	– 7,12	– 7,40
Spania	– 1,90	– 1,72	– 4,02
Ungaria	–	–	– 7,72
Polonia	–	–	– 2,92
Slovacia	–	–	– 5,17

Sursa: OECD, calculele autorilor

a) media anilor 97 – 00

Se poate constata, din analiza acestui tabel, faptul că Grecia și Portugalia, a căror rată de investire par respectabile în context european, se bazează în foarte mare măsură pe economisiri atrase (peste 7% din PIB în perioada 2001 – 2004), fenomen care este de natură a induce unele riscuri. Numai Spania pare a stimula suficient economisirea internă, astfel încât să nu fie nevoită să înregistreze deficite semnificative ale contului curent.

Polonia are un deficit extern mic, dar în condițiile unei rate a economisirii interne insuficiente, ceea ce îi creează probleme în ceea ce privește nivelul total al FBCF.

Această problematică este deosebit de relevantă pentru România, în condițiile în care rata de economisire internă este deosebit de scăzută (sub 15% din PIB), fapt care face ca procesul investițional să depindă în mod critic de sentimentul investitorilor străini. Cu atât mai mult, politici macroeconomice prudente și politici structurale consistente sunt necesare în vederea asigurării unui sentiment favorabil al investitorilor străini. În paralel însă, sunt necesare politici care să încurajeze economisirea (inclusiv cea pe termen lung, prin introducerea fondurilor de pensii private) și să descurajeze consumul.

Tabelul nr.6, prelucrat după datele Eurostat și ale Institutului Național de Statistică, ilustrează în mod clar vulnerabilitatea deosebită a României la acest aspect.

Rata de economisire și rata de investire, 2005

	UE 15	UE 25	Cehia	Polonia	Slovacia	Ungaria	Bulgaria	România
								%
Rata de economisire	20,8	20,9	28,1	18,6	24,1	22,0	10,5	12,3
Rata de investire	19,8	19,9	24,9	18,1	26,8	22,7	23,8	23,1
Economisire externă	- 1,0	- 1,0	- 3,2	- 0,5	2,7	0,7	13,3	10,8

Sursa: INS, Eurostat

În concluzie, o rată de investire înaltă (o pondere mare a FBCF în PIB) constituie un ingredient indispensabil pentru o creștere economică susținută. Dar țările care mizează, pentru atingerea unei rate de investire înalte, pe atragerea semnificativă de economisiri externe, sunt vulnerabile în fața sentimentului investitorilor. Ca atare, ele sunt obligate (este și cazul României) să practice politici macroeconomice prudente și politici structurale consistente, care să încurajeze economisirea internă și să descurajeze consumul.

1.5. Evoluția forței de muncă

Cel de al doilea factor care, conform teoriei clasice, influențează creșterea PIB, îl constituie evoluția forței de muncă. În istoria modernă, atunci când circulația forței de muncă între țări era restricționată, iar economiile reprezentau sisteme cvasi-închise, factorul esențial pentru creșterea forței de muncă îl reprezenta sporul natural al populației, adică diferența dintre nașteri și decese. Începând cu sfârșitul secolului XIX însă, mobilitatea în creștere a persoanelor a făcut ca migrația să joace un rol cel puțin tot atât de important. În unele cazuri – precum cele pe care le vom analiza mai jos – s-a ajuns în punctul în care imigrația netă (diferența dintre lucrătorii sosiți și cei plecați) să compenseze pe deplin chiar și un spor natural negativ.

În Tabelul nr.7 sunt prezentate ratele medii anuale de creștere a populației în țările și zonele de referință. În cazul Greciei se observă o mare volatilitate a acestui indicator, de la o minimă de 0,31% p.a. între 1986 – 1990 la o maximă de 1.06% pe an între 1991 – 1995. Așa cum vom arăta mai departe, această din urmă creștere s-a datorat valului foarte mare de imigranți din Peninsula Balcanică de după prăbușirea comunismului. Situate la mai mare distanță de țările ex-comuniste, Portugalia și (mai ales)

Spania par să înregistreze fenomene asemănătoare cu o întârziere de câțiva ani.

Tabelul nr.7

Evoluția populației
(rate medii anuale, %)

Țara/zona	76– 80	81 – 85	86 – 90	91 – 95	96 – 00	01 – 04	81 – 04 cumulat
Grecia	1,28	0,60	0,31	1,06	0,53	0,32	14,7
Portugalia	1,07	0,39	– 0,28	– 0,05	0,32 ^{d)}	0,68	4,4
Spania	1,00	0,47	0,22	0,27	0,44	1,48	13,7
UE 12	0,35	0,25 ^{a)}	0,38 ^{b)}	0,37 ^{c)}	0,31 ^{e)}	0,44	6,5
OECD 30	0,94	0,83	0,72	0,88	0,73	0,71	20,4
Ungaria	–	–	–	–	–	– 0,26	–
Polonia	–	–	–	–	–	– 0,05	–
Slovacia	–	–	–	–	–	– 0,08	–

Sursa: OECD, calculele autorilor

- a) pentru anul 1984 nu există date
- b) pentru anul 1987 nu există date
- c) pentru anii 1991 și 1993 nu există date
- d) pentru anul 1998 nu există date
- e) pentru anii 1998 și 1999 nu există date

În cazul Portugaliei, se observă faptul că în primii zece ani după aderare (1986 – 1995) populația totală a scăzut în continuu, deoarece sporul natural negativ nu a fost compensat de o imigrație netă pe măsură. Un asemenea scenariu este probabil să se întâmple și cu România, în primii 5 – 10 ani după aderare. Totuși, ceea ce este încurajator și reiese din exemplul Portugaliei este că după această perioadă inițială populația reîncepe să crească, în principal ca urmare a sosirilor de lucrători din alte țări (în special, din afara UE). În cazul specific al României, perioada de scădere a populației ar putea fi redusă de influxul potențial de lucrători din Republica Moldova care este de așteptat în perioada următoare, fapt care conferă un caracter aparte tranziției din țara noastră.

Se remarcă faptul că populațiile Greciei și Spaniei au crescut,²⁾ în ultimii 24 de ani, mult mai rapid decât media UE 15 (cu 14,7% și cu

²⁾ Nu trebuie omisă modificarea cadrului legislativ, care a stimulat atât migrația intra-comunitară (în spațiul Schengen), cât și, prin acorduri bilaterale, cu țări extracomunitare (Spania-Ecuador; Grecia-Albania etc.)

13,7%, față de 6,5%), în timp ce populația Portugaliei a crescut mai încet decât media UE 15, adică cu numai 4,4%.

Un alt fapt important este scăderea populației, în perioada premergătoare aderării, în toate cele patru țări central-europene, care vine să confirme teoria conform căreia țările post-comuniste sunt, într-o primă etapă, țări de emigrație netă, înainte de a deveni țări de imigrație netă.

De asemenea, trebuie reliefat faptul că Europa pierde teren, în ceea ce privește creșterea forței de muncă, în fața celorlalte țări dezvoltate (OECD 30), care beneficiază atât de o natalitate ceva mai bună, cât și de politici imigraționiste mai performante.

O rafinare a analizelor de mai sus este dată de Tabelul nr.8, care prezintă rata fertilității în țările și zonele analizate, respectiv de Tabelul nr.9, care prezintă evoluția imigrației nete.

Tabelul nr.8

Rata fertilității
(număr de născuți la femeile între 15 și 49 de ani)

Țara/Zona	76– 80	81 – 85	86 – 90	91 – 95	96 – 00	01 – 03
Grecia	2,28	1,91	1,48	1,35	1,29	1,26
Portugalia	–	1,95	1,61	1,49	1,49	1,45
Spania	–	1,83	1,45	1,26	1,19	1,27
OECD 30	2,18	1,97	1,86	1,77	1,65	1,58
Ungaria	–	–	–	–	–	1,30
Polonia	–	–	–	–	–	1,26
Slovacia	–	–	–	–	–	1,19

Sursa: OECD, calculele autorilor

Tabelul nr.9

Imigrația netă
(la 1000 locuitori)

Țara/Zona	76 – 80	81 – 85	86 – 90	91 – 95	96 – 00	01 – 03
Grecia	5,88	0,84	3,58	8,76	4,84	3,47
Portugalia	2,90	– 0,60	– 3,56	0,60	3,40	6,40
Spania	0,42	0,22	0,60	0,90	3,96	13,43
Ungaria	–	–	–	–	–	1,00
Polonia	–	–	–	–	–	– 0,43
Slovacia	–	–	–	–	–	0,20

Sursa: OECD, calculele autorilor

Ideea care se desprinde din analiza Tabelului nr.8 este că în nici una din țările/zonile studiate rata fertilității nu ajunge la nivelul care să asigure înlocuirea populației (rata fertilității necesară pentru a ține constant numărul populației este de 2,1 născuți vii la femeile între 15 și 49 de ani). Dar, chiar și așa, rata fertilității în țările OECD 30 este superioară atât față de țările studiate (Grecia, Portugalia, Spania), cât și față de cele trei țări central-europene și nu se întrezăresc, pentru viitorul apropiat sau îndepărtat, semne că această discrepanță ar putea să dispară. Cu alte cuvinte, Europa va putea miza din ce în ce mai puțin pe factorii extensivi de creștere a economiei (capital, respectiv forță de muncă) și va trebui să se concentreze din ce în ce mai mult pe factorii intensivi (tehnologie și progres tehnic).

Datele din Tabelul nr.9 privind imigrația netă vin să confirme teoria că țările care devin membre ale UE, după o perioadă inițială de câțiva ani, ajung să atragă din ce în ce mai mulți lucrători extra-comunitari, (fenomen care probabil se va petrece și cu România), devenind țări de imigrație netă. Totuși, această imigrație netă de abia compensează sporul negativ al populației, astfel încât forța de muncă totală nu crește în mod spectaculos.

Un ultim aspect care trebuie cercetat în legătură cu forța de muncă este reprezentat de rata șomajului. (Tabelul nr.10) Se constată discrepanțe mari între valorile acestui indicator în țări precum Grecia și Portugalia, pe de o parte (șomaj între 5 și 11 la sută din forța de muncă) și Spania, pe de altă parte (șomaj de 15 – 20 la sută). Acest fenomen ar putea fi explicat, pe de o parte, prin generozitatea diferită a sistemelor de asistență socială (cel din Spania oferind, probabil, mai puține stimulente pentru căutarea unui loc de muncă), dar și printr-o “dependență de drum“ (*path – dependency*) care are componente culturale. Astfel, o țară care a străbătut perioada de tranziție cu prețul unui șomaj înalt (Spania, dar și Polonia, Slovacia) este mult mai probabil să accepte în continuare o rată înaltă a șomajului, chiar și după ce perioada de tranziție s-a încheiat, decât o țară în care șomajul ridicat nu a fost niciodată o opțiune (Grecia, Portugalia, dar și Ungaria). Din acest punct de vedere, România se aseamănă mai mult cu țările din al doilea grup, fapt de natură a-i crea o problemă în plus, având în vedere șomajul ascuns reprezentat de agricultura de subzistență și care va trebui rezolvat în următorul deceniu. Singura speranță o constituie relocarea naturală a forței de muncă dinspre agricultura de subzistență înspre construcții și industrie, precum și spre emigrația temporară, timp în care investițiile făcute de stat în mediul rural sub forma infrastructurii să permită apariția acolo a unor activități non-agricole.

Rata standardizată a șomajului
(% din totalul forței de muncă)

Țara/zona	81 – 85	86 – 90	91 – 95	96 – 00	01 –04
Grecia	7,1, ^{a)}	6,6	8,0	10,7	10,3
Portugalia	8,7 ^{a)}	6,3	5,6	5,6	5,4
Spania	15,4 ^{b)}	15,3	17,0	14,9	18,4
UE 12	–	–	9,4	9,0	7,7
OECD 30	–	–	7,4 ^{c)}	6,7	6,8
Ungaria	–	–	–	–	5,7
Polonia	–	–	–	–	19,0
Slovacia	–	–	–	–	18,4

Sursa: OECD, calculele autorilor

Ca o concluzie a acestui subcapitol, Europa ca întreg (și România, într-o și mai mare măsură) este pe cale să piardă lupta cu celelalte țări dezvoltate în ceea ce privește factorii extensivi de producție: capitalul și forța de muncă. Economisirea forțată și natalitatea impusă (idei exersate în timpul comunismului) au o reputație foarte proastă cel puțin în România. Cu atât mai mult, singura soluție este axarea pe factorii de producție intensivi (tehnologia și progresul tehnic). Din păcate, așa cum vom arăta în continuare, România înregistrează și în aceste domenii handicapuri considerabile.

1.6. Factori de producție intensivi

Pentru ca o țară să atingă excelența în materie de tehnologie și progres tehnic, este necesar ca ea să cheltuiască o pondere însemnată din PIB, atât bani publici, cât și privați, pentru educație și pentru cercetare–dezvoltare. Acest lucru a fost înțeles de toate cele trei țări studiate, care au luat măsuri în consecință. Astfel, în ceea ce privește cheltuielile totale cu educația, (Tabelul nr.11) Portugalia a făcut un efort deosebit, asigurând de la buget echivalentul a 5,7% din PIB (în 2002), care împreună cu cele 0,1% din PIB reprezentând cheltuieli private o situează la 5,8% din PIB, în apropierea mediei OECD 30 (de 6,1% din PIB). Spania și Grecia cheltuiesc considerabil mai puțin cu educația, dar în cazul lor cheltuielile private sunt mai mari, iar o proporție mare a studenților din ciclul terțiar studiază peste hotare. Dintre țările central europene, se remarcă efortul deosebit făcut de Polonia, care depășește chiar procentul alocat pentru educație de media OECD.

Tabelul nr.11

Cheltuieli cu educația
(% din PIB)

Țara/Zona	1995			2002		
	Ch. publice	Ch. private	Ch. totale	Ch. publice	Ch. private	Ch. totale
Grecia	3,1	0,1	3,2	3,9	0,2	4,1
Portugalia	5,3	0,0	5,3	5,7	0,1	5,8
Spania	4,5	0,9	5,4	4,3	0,5	4,8
OECD 30	–	–	–	4,9	1,2	6,1
Ungaria	4,9	0,6	5,5	5,0	0,6	5,6
Polonia	5,7	n,a,	n,a,	5,5	0,7	6,2
Slovacia	4,6	0,1	4,7	4,0	0,2	4,2

Sursa: OECD, calculele autorilor

În mod paradoxal, eforturile deosebite făcute în ultimul timp de țări precum Portugalia și Polonia nu se regăsesc la nivelul unui alt indicator, ponderea populației cu studii superioare în totalul grupei de vârstă 25 – 64 ani (Tabelul nr.12). Cauza ar putea fi o disipare a efortului financiar echilibrată între ciclurile de învățământ primar, secundar și terțiar (ceea ce ar asigura populației un nivel mediu de instruire ridicat), sau – mai probabil – un efort de dată prea recentă pentru a fi reflectat de cohortele de absolvenți de facultate.

În ceea ce privește primul aspect reliefat, țările care acordă atenție instruirii întregii populații vor beneficia cu timpul de o productivitate mai ridicată a muncii; pe de altă parte, țările care stimulează excelența sunt mult mai probabil a se situa în avangarda utilizării factorilor de producție intensivi.

**Ponderea populației cu studii superioare
în totalul grupei de vârstă 25 – 64 ani**
(media anuală, %)

Țara/Zona	91 – 95	96 – 00	01 – 03
Grecia	17,65 ^{a)}	17,26	18,13
Portugalia	9,46 ^{b)}	9,20 ^{d)}	9,73
Spania	13,52 ^{c)}	19,88	24,40
OECD 30	18,85 ^{c)}	20,94	23,36
Ungaria	–	–	14,53
Polonia	–	–	12,90
Slovacia	–	–	11,23

Sursa: OECD, calculele autorilor

a) numai anii 1994 – 1995

b) fără anii 1992 – 1993

c) fără 1993

d) fără 1997

România este într-o mare întârziere în ce privește recunoașterea educației ca o componentă esențială a dezvoltării economice. De abia bugetul anului 2007 prevede o sumă de peste 5% din PIB din banii publici, iar rezultatele acestei decizii se vor vedea doar peste 10–15 ani. Pe de altă parte, sectorul privat (reprezentat în mare parte de firme străine) din România pare în continuare neinteresat în a contribui financiar pentru educarea superioară a forței de muncă, considerând această țară ca pe un poligon de reluare a tehnologiilor testate deja cu succes în alte țări, cu ani în urmă. În plus, învățământul ingineresc, cândva important cantitativ, dar și calitativ în unele domenii, a decăzut mult în ultimii ani, fapt care face ca România să piardă, pe termen lung, în competiția pentru inovație.

Un aspect esențial este evidențiat de cheltuielile cu cercetarea – dezvoltarea efectuate de fiecare țară (Tabelul nr.13). Se observă că, după momentul integrării, ponderea acestor cheltuieli în PIB s-a dublat în următorii 15 – 20 de ani, în Grecia, Portugalia și Spania, fără a ajunge însă, nici pe departe, la nivelul mediu al UE 15. Aceasta din urmă, la rândul său, pare incapabilă să depășească *gap*-ul care o separă de țările OECD 30, o frustrare amplificată probabil de eșecul previzibil al Strategiei Lisabona. În tot acest tablou, cu cheltuieli bugetare pentru cercetare–dezvoltare de circa

0,3% din PIB, România ocupă o poziție abisală. Nici chiar triplarea lor în următorii ani nu este suficientă pentru o convergență suficient de rapidă.

Tabelul nr.13

Cheltuieli cu Cercetarea – Dezvoltarea
(medii anuale, % din PIB)

Țara/Zona	81 – 85	86 – 90	91 – 95	96 – 00	01 – 03
Grecia	0,17 ^{a)}	0,31 ^{d)}	0,44 ^{e)}	0,59 ^{f)}	0,63 ^{g)}
Portugalia	0,33 ^{b)}	0,43	0,59	0,69	0,81
Spania	0,45	0,67	0,82	0,85	0,99
UE 15	1,74 ^{c)}	1,89	1,83	1,81	1,91
OECD 30	2,07	2,24	2,12	2,16	2,26
Ungaria	–	–	–	–	0,97
Polonia	–	–	–	–	0,59
Slovacia	–	–	–	–	0,60

Sursa: OECD, calculele autorilor

a) numai în 1981

d) fără 1987 și 1990

g) numai în 2001 și 2003

b) fără 1981

e) fără 1992 și 1994

c) fără 1982

f) numai în 1997 și 1999

În concluzie, Europa este în criză: nu numai că nu este în stare să facă față competiției cu celelalte țări dezvoltate din OECD în privința factorilor extensivi de producție, dar nu este capabilă să preia supremația nici măcar în ce privește factorii intensivi, cu toate intențiile declarate în Strategia Lisabona. Problemele respective sunt încă și mai evidente în cazul României, care își propune ritmuri foarte înalte de creștere economică (5–6% pe an) pentru perioade foarte lungi (20 – 25 de ani) bazându-se, aproape în exclusivitate, pe factori atrași din exterior (capital, forță de muncă, tehnologie). Este momentul pentru o analiză lucidă, lipsită de triumfalism, a situației, în vederea stimulării, pe cât posibil, a factorilor de creștere generați intern și, mai ales, a celor intensivi.

1.7. Evoluția productivității

Modul în care se combină factorii extensivi cu factorii intensivi, elementele care țin de organizarea și de informatizarea fluxurilor de producție, pot avea consecințe neașteptate. Astfel, este posibil ca țări care au o creștere semnificativă a factorilor extensivi (capital, forță de muncă) să crească Produsul Intern Brut mai puțin decât proporțional, dacă numărul orelor lucrate în economie scade. Indicatorii care măsoară eficiența cu care se utilizează factorii de producție sunt indicatorii productivității:

productivitatea capitalului, productivitatea forței de muncă, productivitatea progresului tehnic (sau multi-factorială). Fiecare din acestea arată cu cât a crescut PIB datorită modificării unuia dintre factorii de producție.

Productivitatea muncii arată cu cât a crescut PIB ca urmare a creșterii *input*-ului numit forță de muncă măsurat ca număr de ore lucrate³⁾ (Tabelul nr. 14). De exemplu, în Portugalia, în primii ani ai acestui secol, în pofida creșterii populației ca urmare a imigrației nete și în pofida reducerii ratei șomajului, productivitatea muncii a scăzut, cu o medie anuală de – 0,23%. Aceasta, după ce în anii 1991 – 2000, productivitatea muncii crescuse în mod constant cu mult peste media UE 14 și a OECD 24 și peste ceea ce ar fi justificat creșterea totală a populației.

Tabelul nr.14

Productivitatea muncii
(creșteri medii anuale ale PIB/lucrător, %)

Țara/Zona	91 – 95	96 – 00	01 – 04
Grecia	0,67	2,87	3,22
Portugalia	3,82	3,20	– 0,23
Spania	1,94	0,46	1,40
UE 14 ^{a)}	2,57	1,77	1,27
OECD 24 ^{b)}	1,77 ^{c)}	2,19	1,73 ^{d)}
Ungaria	–	–	3,05
Polonia	–	–	4,28
Slovacia	–	–	5,34

Sursa: OECD, calculele autorilor

a) UE 15 minus Austria

b) OECD 30 minus Austria, Cehia, Ungaria, Polonia, Slovacia și Turcia

c) fără anul 1991

d) fără anul 2004

În Spania, productivitatea muncii din ultimii nouă ani (1996 – 2004) se apropie foarte mult de rata de creștere a populației, indicând o corelație strânsă între cei doi indicatori. În schimb, în Grecia asistăm în aceeași perioadă la o creștere semnificativă a productivității muncii (circa 3% anual), cu mult peste rata de creștere a populației. Probabil, explicația rezidă în cele două evenimente care au dinamizat viața economică elenă: adoptarea cu emoții a euro în 2001 și organizarea Olimpiadei de vară în 2004.

³ Teoretic, un număr mai mare de ore lucrate se poate obține chiar în condițiile reducerii numerice a forței de muncă. Totuși, conform definiției adoptate aici, productivitatea muncii este presupusă a crește direct proporțional cu forța de muncă.

Comparația dintre UE 14 și OECD 24 în privința productivității muncii este, din nou, nefavorabilă europenilor, cel puțin după 1996. De vină ar putea fi legislația muncii foarte restrictivă, care limitează sever orele suplimentare lucrate.

Semnificativă este creșterea productivității muncii înregistrate în țările central-europene imediat înainte de aderare. În fapt, Slovacia, Cehia și Polonia sunt lidere în cadrul OECD la acest indicator, în perioada respectivă (2001 – 2004).

Productivitatea multi-factorială este aceea care arată creșterile PIB care nu pot fi atribuite nici creșterii capitalului, nici creșterii forței de muncă. Fiind calculată ca un rezidual, ea poate să reflecte erori de măsurare în ceea ce privește cei doi factori amintiți. Din Tabelul nr.15 se observă că, în cazul Portugaliei, productivitatea multi-factorială anuală a fost negativă, ceea ce poate implica o supraevaluare a productivității muncii (cu toate că și aceea a fost negativă!). Performanța mediocră a Spaniei, în ceea ce privește productivitatea multi-factorială poate indica o mai corectă măsurare a productivității capitalului și a productivității muncii, în timp ce productivitatea multi-factorială foarte înaltă a Greciei din ultimii opt ani pare a indica o subevaluare a productivității muncii (deja foarte înalte în ultima perioadă).

Tabelul nr.15

Productivitatea multi-factorială
(creșteri medii anuale, %)

Țara	86 – 90	91 – 95	96 – 00	01 – 03
Grecia	0,36	0,04	1,76	2,36
Portugalia	–	–	2,06	– 0,63
Spania	–	0,62	– 0,06	0,60 ^{a)}

Sursa: OECD, calculele autorilor

^{a)} fără anul 2003

1.8. Evoluția sectoarelor economice

După ce am văzut modul în care factorii de producție s-au combinat pentru a da diferite creșteri ale Produsului Intern Brut, este momentul să adâncim analiza noastră, în sensul trecerii de la un nivel macroeconomic la unul sectorial. În acest sens, vom analiza creșterile individuale ale celor trei sectoare ale fiecărei economii: sectorul primar (aproximat prin agricultură, silvicultură și piscicultură); sectorul secundar (incluzând și industria

extractivă); sectorul terțiar (reprezentat de serviciile publice și de serviciile private).

Tabelul nr.16 înfățișează evoluția valorii adăugate reale în sectorul primar al economiilor studiate. Se remarcă situația paradoxală a Greciei, unde valoarea adăugată în sectorul primar este mai mică în 2004 decât era în 1981, cu o tendință de diminuare tot mai accentuată în ultimii ani ! Nici sectorul primar portughez nu a crescut semnificativ, înregistrând un spor cumulat de numai 13,2% pentru ultimii 24 de ani.⁴⁾

Tabelul nr.16

Evoluția valorii adăugate reale în agricultură, silvicultură și piscicultură
(creștere medie anuală)

Țara	76 – 80	81 – 85	86 – 90	91 – 95	96 – 00	01 – 04	81 – 04 cumulat
Grecia	1,64	+15	- 2,12	3,00	- 0,16	- 2,07	- 4,26
Portugalia	6,13	2,21	- 1,34	1,31	- 0,41	0,94	13,17
Spania	2,31	0,50	4,13	+ 0,65	3,42	- 0,48	41,00
Ungaria	-	-	-	-	-	11,00	-
Polonia	-	-	-	-	-	4,04	-
Slovacia	-	-	-	-	-	4,30	-

Sursa: OECD, calculele autorilor

În țările Europei Centrale agricultura a continuat să crească în anii dinaintea aderării, în ritmuri chiar superioare industriei și serviciilor în cazul Ungariei și Poloniei, tendință care însă e puțin probabil să continue.

În ceea ce privește valoarea adăugată în industrie, (Tabelul nr.17) aceasta a crescut, în toate cele trei țări analizate, destul de robust, dar mai încet decât PIB total. Astfel, cumulat pentru perioada 1981 – 2004, industria elenă a crescut cu 43,1% (în timp ce PIB a crescut cu 60,3%), industria portugheză a crescut cu 74,4% (față de o creștere a PIB cu 84,5%), iar industria spaniolă a crescut cu 78,7% (în timp ce PIB s-a majorat cu 98,6%). Astfel, este evidentă în toate cele trei țări tendința de scădere a ponderii industriei în PIB. Deja, acest fenomen se poate remarca și în țările central europene încă dinaintea aderării (2001 – 2004) unde, cu

⁴ Nu trebuie omis faptul că aceste țări maritime dețineau flote de pescuit foarte importante; ca atare, scăderile din sectorul primar al economiei s-ar putea datora reducerii activității de pescuit, mai degrabă decât reducerii agriculturii.

excepția Slovaciei, ritmul mediu anual de creștere al industriei a fost inferior ritmului de creștere al PIB.

Tabelul nr. 17

Evoluția valorii adăugate reale în industrie
(creștere medie anuală)

Țara	76 – 80	81 – 85	86 – 90	91 – 95	96 – 00	01 – 04	81 – 04 cumulat
Grecia	4,47	- 0,24	2,05	- 0,72	3,17	3,79	43,06
Portugalia	4,45	0,08	7,16	0,56	4,14	- 0,60	74,44
Spania	0,55	- 0,14	5,34	+27	4,12	2,84	78,68
Ungaria	-	-	-	-	-	3,20	-
Polonia	-	-	-	-	-	1,97	-
Slovacia	-	-	-	-	-	5,50	-

Sursa: OECD, calculele autorilor

Marele “câștigător” în toate țările analizate au fost serviciile (atât publice, cât și private). Cel puțin în cazul Greciei, acestea au crescut într-un ritm aproape dublu față de creșterea PIB (cu 115,7%, față de 60,3%) (Tabelul nr.18).

Aceeași tendință, de devansare a ritmului creșterii PIB de către ritmul creșterii serviciilor, se decelează și în cazul țărilor central – europene (cu excepția Ungariei).

Tabelul nr.18

Evoluția valorii adăugate reale în servicii
(creștere medie anuală)

Țara	76 – 80	81 – 85	86 – 90	91 – 95	96 – 00	01 – 04	81 – 04 cumulat
Grecia	4,82	2,64	2,69	2,18	3,56	5,73	115,67
Portugalia	5,88	1,63	5,85	2,30	4,47	1,93	93,52
Spania	2,81	2,27	4,44	1,44	3,24	3,12	97,65
Ungaria	-	-	-	-	-	3,36	-
Polonia	-	-	-	-	-	3,15	-
Slovacia	-	-	-	-	-	5,54	-

Sursa: OECD, calculele autorilor

Pentru România, este clar că viitorul va aduce o scădere relativă a ponderii agriculturii și industriei în PIB și o creștere a ponderii serviciilor. De aceea, încercări de a proiecta creșteri ale producției industriale peste creșterea economică medie sunt lipsite de realism. Nu trebuie trecută cu vederea nici creșterea serviciilor publice (construcția de infrastructură, protecția mediului, ordine publică etc.) care vor consuma resurse bugetare tot mai mari, dar care vor fi însoțite de importante fonduri comunitare. Cât privește agricultura, creșterea valorii adăugate produse de acest sector depinde în mod critic de consolidarea suprafețelor agricole, scop în care statul trebuie să intervină printr-o mulțime de instrumente, de la impozitarea mărită a terenurilor și până la oferirea de rente viagere mai generoase fermierilor bătrâni.

2. Modificări structurale privind formarea Produsului Intern Brut

Întrebarea la care încearcă să răspundă această secțiune este care ramuri ale economiei vor contribui cel mai semnificativ la dezvoltarea economiei României pe termen scurt, în perioada imediat următoare aderării la Uniunea Europeană. În acest sens, s-a pornit de la ipoteza că pe termen lung țările care aderă la o piață comună tind să își armonizeze structura economică. Din acest punct de vedere, mutațiile care au avut loc în economiile statelor care au aderat în 2004 la Uniunea Europeană (UE) pot oferi informații importante despre direcția, modul și amploarea modificărilor structurale din economie.

În decada dinaintea aderării la UE, economiile Ungariei, Poloniei și Slovaciei au suferit schimbări determinate de omogenizarea structurii lor cu cea a UE. Astfel de modificări au urmat trendul înregistrat al economiilor statelor deja membre, dar uneori au fost de semn contrar, în sensul realizării procesului de recuperare a diferenței față de media UE. În prima categorie de modificări se înscrie de exemplu scăderea cu cel puțin un sfert a contribuției sectorului agriculturii la PIB. În a doua categorie se înscrie evoluția sectorului construcțiilor, care deși a înregistrat o scădere la nivelul vechilor state membre UE, a continuat să crească în unele din noile state membre.

În al doilea rând, economiile noilor state membre s-au concentrat pe contribuția aceluiași ramuri industriale, datorită probabil și structurii investițiilor străine. În al treilea rând, amploarea și dinamica mutațiilor care au afectat economiile noilor state membre în decursul unui deceniu au fost semnificative. Este probabil ca amploarea și dinamica mutațiilor să

depindă în mare măsură de distanța care separă un nou stat membru față de media UE.

Daca ipoteza acestui studiu este acceptată și la ea se adaugă faptul că România este plasată mai departe de media UE-15, decât erau noile state membre la momentul aderării, ar trebui ca în evoluția economiei României în următorii ani să observăm modificări structurale asemănătoare cu ceea ce s-a întâmplat în economiile statelor care au aderat în 2004.

Pentru aceasta vor fi folosite datele EUROSTAT cu privire la evoluția unor ramuri economice cât și analiza asupra industriei din țările Europei Centrale și de Est publicată de UniCredit în lucrarea „Sectoral Analysis, Outlook 2007-2008”.

Concluziile acestei secțiuni se referă la faptul că economia României se dezvoltă prin contribuția aceluiași ramuri industriale ca și celelalte țări din centrul și estul Europei.

În al doilea rând, ritmul creșterii în domeniul serviciilor este la fel de mare ca și în celelalte țări, dar dat fiind punctul de pornire, România va înregistra pentru mai mult timp un ritm de creștere mai mare decât vecinii săi.

În al treilea rând, aceasta înseamnă că pe viitor concurența pentru factorii de producție între aceste economii se va accentua și că succesul va veni acolo unde va crește productivitatea muncii, inițial prin creșterea factorilor extensivi, ceea ce implică o creștere a consumului de energie, și a celor intensivi – inovația. Astfel, pentru următoarea perioadă este esențial să se poată asigura accesul la resurse de energie competitive.

2.1. Agricultura

În deceniul premergător integrării în UE, cele trei țări analizate – Ungaria, Polonia și Slovacia – au suferit mutații semnificative în ceea ce privește contribuția diferitelor sectoare economice la formarea Produsului Intern Brut (PIB).

Schimbarea cea mai semnificativă privește contribuția sectorului agricultură la formarea PIB. În acest caz, trebuie remarcat în primul rând că în 1995, fără excepție, noile state membre aveau o contribuție a acestui sector la formarea PIB cu mult superioară mediei UE-15. Din tabelul de mai jos, se observă că cele trei țări analizate aveau o pondere de cel puțin

două ori mai mare a sectorului agricultură la formarea PIB decât vechile state membre.

Al doilea fenomen care trebuie remarcat în legătură cu evoluția ponderii sectorului agriculturii la formarea PIB este că ea era în scădere în vechile state membre pe măsură ce statele care au aderat în 2004 își desfășurau procesul de aderare. Astfel, amploarea modificării în aceste economii a fost mult mai mare decât în vechile state membre⁵.

Tabelul nr.19

Contribuția agriculturii la valoarea adăugată brută (VAB) (%)

	1995	2004	Modificare procentuală (1995-2004)
Ungaria	6,7	4,8	-28,4
Polonia	8,0	5,1	-36,3
Slovacia	5,9	4,5	-23,7
EU-25	2,8	2,1	-25,0
EU-15	2,7	2,0	-25,9

Sursa: EUROSTAT, calculele autorilor

Slovacia este o excepție prin faptul că amploarea modificării a fost mai mică decât pe ansamblul UE-25, dar ceea ce este mai important, a fost mai mică și decât media UE-15. Aceasta înseamnă că modificarea în sensul scăderii ponderii agriculturii la formarea PIB în această țară va continua, dar, pe termen scurt, concurența produselor slovace se va face simțită.

În final, trebuie subliniat că acest trend a continuat la nivelul tuturor statelor membre, însă evoluția cea mai pregnantă a rămas cea din Polonia, unde nu întâmplător se înregistrează încă cea mai mare contribuție a agriculturii la formarea PIB (4,8% din PIB). România deja pare să urmeze același tip de evoluție accentuată ca și în Polonia, pentru că ponderea agriculturii a scăzut în decursul a patru ani, între 2003-2006, cu peste 40%⁶; însă drumul care mai trebuie parcurs este lung, pentru că în prezent România are o pondere a agriculturii în PIB de aproximativ patru ori cât media din UE-15.

⁵ Trebuie precizat că deși Cehia avea în 1995 o contribuție a agriculturii la formarea PIB mai mică decât restul candidaților, amploarea scăderii în deceniul dinaintea aderării a fost printre cele mai mari între statele candidate -34,0 % , iar în prezent se apropie cel mai mult de media UE-15, deși încă o depășește.

⁶ Este adevărat că spre deosebire de Polonia, această evoluție a fost însoțită în România și de o exacerbare a deficitului comercial pentru produsele agroalimentare.

2.2. Industria

O evoluție similară cu cea din cazul VAB din agricultură a avut loc și în industrie. Astfel, atât la nivelul UE-15 cât și la nivelul noilor state membre s-a produs o scădere importantă a ponderii industriei la formarea PIB.

Deosebirea semnificativă față de sectorul agriculturii este aceea că scăderea ponderii în țările UE-15 a fost mai mare decât în țările noi membre, în condițiile în care noile state membre aveau și înainte o pondere mult mai mare a industriei în PIB decât vechile state membre⁷.

Tabelul nr.20

Contribuția industriei la VAB (%)

	1995	2004	Modificare procentuală (1995-2004)
Ungaria	26,3	25,4	-3,4
Polonia	28,4	25,4	-10,6
Slovacia	32,7	29,0	-11,3
EU-25	23,6	20,2	-14,4
EU-15	23,5	19,9	-15,3

Sursa: EUROSTAT, calculele autorilor

Scăderea ponderii industriei în totalul PIB este normală ținând cont de trendul economiilor dezvoltate de reorientare către servicii, însă și scăderea mai mică în noile membre ale UE este explicabilă, având în vedere că aceste economii pot încă obține creșteri pe baza creșterii cantitative a factorilor de producție utilizați.

Acest lucru s-a și întâmplat așa cum o dovedește și faptul că majoritatea covârșitoare a investițiilor străine au fost îndreptate către sectorul industriei, și în special către industria prelucrătoare. În aceste condiții este absolut normal ca cele două state din centrul și estul Europei care au absorbit cea mai mare cantitate de investiții străine - Cehia și Ungaria - să păstreze o contribuție a sectorului industriei mai mare la PIB, decât restul economiilor.

În celelalte state, care au beneficiat de un aport mai mic al investițiilor străine, restructurarea economică s-a făcut în parte și printr-o

⁷ Din nou trebuie menționată evoluția Cehiei, care deși avea în 1995 cea mai mare pondere a industriei la formarea PIB dintre toate țările din centrul și estul Europei – 31,7%, a suferit în decursul deceniului următor o scădere de doar 2,5% până la nivelul de 30,9%, ceea ce face din Cehia de departe țara cu cea mai mare pondere a industriei în PIB din UE.

renunțare mai pronunțată la angajarea factorilor de producție în sectorul industrial.

În ceea ce privește evoluția contribuției industriei la PIB în România, aceasta a cunoscut o scădere importantă până în anul 2001, după care s-a plafonat, iar pe perioada ultimilor patru ani scăderea nu a depășit 7%. Este important de menționat că această ultimă scădere s-a produs pe fondul unor intrări importante de investiții străine. De aici rezultă că, pe viitor, chiar dacă România va cunoaște încă importante investiții în industrie, ritmul creșterii întregului sector industrial nu va conduce la creșterea acestuia ca pondere la formarea PIB. În același timp, scăderea continuă din ultimii patru ani arată că România va suferi și alte mutații structurale în cadrul ramurilor industriale, care nu pot avea alt sens decât cel al reorientării resurselor către sectoare cu randamente mai ridicate, în special servicii.

2.3. Construcții

O evoluție eclectică a avut-o ponderea construcțiilor în PIB la nivelul noilor state membre comparativ cu media UE-15. Astfel, ponderea acestui sector în PIB în 1995 era destul de apropiată în țările candidate și în cele membre. Cu toate acestea, Polonia se situa peste media UE-15, iar Slovacia sub această medie.

În decursul deceniului următor, media UE-15 a scăzut ușor, în timp ce țările candidate au avut evoluții în sensul atingerii mediei statelor vechi membre. Aceasta s-a tradus printr-o scădere accentuată a contribuției sectorului construcțiilor din Polonia, cu circa 16%, atingând în prezent un nivel situat sub media UE-15, și printr-o creștere semnificativă în Slovacia, cu 23%, astfel încât în prezent se situează peste media UE-15.

Tabelul nr. 21

Contribuția sectorului construcțiilor la VAB (%)

	1995	2004	Modificare procentuală (1995-2004)
Ungaria	4,6	4,9	6,5
Polonia	6,7	5,6	-16,4
Slovacia	5,1	6,3	23,5
EU-25	6,0	5,9	-1,7
EU-15	6,0	5,9	-1,7

Sursa: EUROSTAT, calculele autorilor

În România ponderea sectorului construcțiilor a crescut în cursul ultimilor patru ani cu aproximativ 20%, fiind influențată atât de rata de creștere a construcțiilor industriale cât și rezidențiale. Este dificil de estimat dacă România va urma evoluția din ultimul deceniu din Polonia sau din Slovacia. Totuși, ținând cont de faptul că avansul din Slovacia a fost direcționat de investițiile industriale conexe industriei auto, există șanse ca România, care a atras multe investiții din aceste ramuri, să urmeze această tendință.

2.4. Comerț și transporturi

Evoluția ponderii valorii adăugate în acest sector, ca procent în totalul VAB, este interesantă din două puncte de vedere. În primul rând, acest sector este singurul în cazul căruia statele noi membre au o pondere mai mare decât media UE-15, în condițiile creșterii ponderii și la nivelul vechilor state membre. În al doilea rând, acest sector este într-o mare măsură un indicator al nivelului de integrare economică la nivelul uniunii, pentru că el surprinde efectele schimburilor comerciale de la nivelul pieței unice asupra economiilor.

Tabelul nr. 22

Contribuția sectorului comerțului și transportului la VAB (%)

	1995	2004	Modificare procentuală (1995-2004)
Ungaria	22,3	20,7	-7,2
Polonia	25,7	27,2	5,8
Slovacia	24,6	25,1	2,0
EU-25	21,1	21,5	1,9
EU-15	20,9	21,3	1,9

Sursa: EUROSTAT, calculele autorilor

Cele două aspecte menționate mai sus nu sunt contradictorii, ci dimpotrivă ele arată tocmai faptul că statele recent intrate în UE au nevoie de o mai mare integrare cu restul uniunii economice și din acest motiv au o pondere mai mare acestui sector. În același timp, și pentru statele deja membre ansamblul relațiilor economice se multiplică și se diversifică, pe măsura apariției unor noi oportunități, datorate noilor state membre, și ca atare și ele înregistrează creșteri în acest domeniu.

Din această perspectivă însă, este dificil de explicat evoluția ponderii acestui sector în Ungaria. Astfel, deși Ungaria avea în 1995 cea mai apropiată pondere a acestui sector față de media UE-15, în deceniul

următor a înregistrat o scădere de 7,2%, ceea ce o plasează în prezent sub media vechilor state membre.

În cazul României, în prezent datele arată că ponderea acestui sector crește cu un ritm constant, și că nivelul este comparabil cu al celorlalte state recent intrate în UE. Aceasta înseamnă că este probabil ca pe viitor România să înregistreze o creștere relativ constantă în acest sector, întărită de nevoia de consolidare a procesului de integrare a economiei Românești cu economia UE, însă este foarte probabil ca să crească concurența cu celelalte state membre vecine. În aceste condiții prețurile în acest sector ar putea să crească mai repede decât până acum, și astfel concurența pentru resursele specifice să se intensifice.

2.5. Servicii financiare

Sectorul serviciilor financiare este cel care concentrează cel mai mult energia economică în UE-15, pentru că în prezent circa o treime din totalul valorii adăugate brute este realizată în acest domeniu. Tendința din ultimul deceniu pentru țările noi membre a fost de creștere permanentă, însă cu ritmuri mai mici decât în EU-15.

Tabelul nr. 22

Contribuția sectorului serviciilor financiare la VAB (%)

	1995	2004	Modificare procentuală (1995-2004)
Ungaria	19,6	20,8	6,1
Polonia	12,6	17,5	38,9
Slovacia	17,5	19,4	10,9
EU-25	24,1	27,4	13,7
EU-15	24,4	27,9	14,3

Sursa: EUROSTAT, calculele autorilor

Excepția între noile state membre UE este Polonia, unde creșterea ponderii acestui sector ca VAB a fost de aproape 40%. Această creștere este explicată în parte de faptul că în 1995 Polonia avea cea mai scăzută pondere a acestui sector la totalul VAB în comparație cu celelalte țări care au aderat în 2004, și în pofida acestei creșteri semnificative, chiar și astăzi acest sector ocupă o pondere mai mică decât în celelalte noi state membre.

În prezent, în comparație cu noile state membre ale UE, România se situează cam în aceeași poziție pe care o avea Polonia față de acestea cu un deceniu înainte de momentul aderării. Într-adevăr, în prezent ponderea

valorii adăugate brute realizate în România în acest sector este de aproximativ 16%.

Semnificativ este însă faptul că în ultimii ani ponderea valorii adăugate realizate în acest sector înregistrează variații cu creșteri și scăderi succesive, ceea ce ar putea indica anumite probleme de metodologie în măsurarea acestor activități. Per ansamblu însă, în ultimii șase ani creșterea ponderii acestui sector a fost de 23%, semnificativ mai mare decât ceea ce au realizat celelalte state noi membre în decursul deceniului premergător aderării.

2.6. Alte servicii

Evoluția ponderii valorii adăugate a celorlalte servicii din economie înregistrează creșteri atât în vechile cât și în noile state membre ale UE. În prezent, doar Ungaria deține o pondere a valorii adăugate brute a acestui sector puțin mai mare decât media UE-15, în timp ce la polul opus se situează Slovacia care are un nivel egal cu două treimi din cel al mediei vechilor state membre UE.

Tabelul nr. 23

Contribuția sectorului altor servicii la VAB (%)

	1995	2004	Modificare procentuală (1995-2004)
Ungaria	20,5	23,3	13,7
Polonia	18,6	19,3	3,8
Slovacia	14,3	15,7	9,8
EU-25	22,3	22,8	2,2
EU-15	22,4	23,0	2,7

Sursa: EUROSTAT, calculele autorilor

Între 1995 și 2004, creșterea ponderii acestui sector în totalul valorii adăugate brute a fost relativ limitat per ansamblul statelor membre UE-15, însă a fost semnificativă în Ungaria, unde în mod surprinzător acest sector oricum avea o pondere apropiată de media UE-15. Pe de altă parte, așa cum era de așteptat, Slovacia care avea cea mai mică pondere a acestui sector cu un deceniu înaintea aderării a înregistrat în ordine descrescătoare următoarea modificare semnificativă.

În aceste condiții, ținând cont de faptul că pe ansamblul economiei României totalul serviciilor nu contribuie cu mai mult de 50% la formarea PIB, în următorii ani este de așteptat ca cea mai mare parte din componentele serviciilor să înregistreze ritmuri de creștere alerte.

În concluzie, se poate spune că România va urma modelul și dinamica modificărilor structurale din economie pe care le-au traversat și economiile noilor state membre ale UE, iar acestea înseamnă în special o reducere abruptă a ponderii valorii adăugate brute realizate în agricultură, o reducere dar de mai mică amploare în industrie, și creșteri semnificative ale ponderii activităților din sectorul serviciilor în general și al serviciilor financiare în special.

2.7. Modificări ale ramurilor industriale

Într-un studiu recent publicat, UniCredit a folosit o serie de criterii pentru a vedea care sunt cele mai atractive ramuri industriale în fiecare dintre statele din estul, centrul și sud-estul Europei. Pe bază acestor criterii, iată cum arată o intersectare a ramurilor cu cea mai bună perspectivă între țările analizate în capitolul anterior.

Tabelul nr. 24

Performanța ramurilor industriale în unele state ale UE

	Ungaria	Polonia	Slovacia	Romania
Echipamente de transport				
Plastic și produse din plastic				stabil
Mașini și echipamente				stabil
Echipamente electrice și optice				
Servicii imobiliare	stabil	stabil	stabil	
Instituții financiar, asigurări			na	
Celuloză, hârtie și produse din hârtie	stabil		stabil	stabil
Alte produse minerale	stabil		stabil	
Construcții	stabil			
Construcții metalice și produse din metal	stabil	stabil		stabil
Alte activități ind	stabil	stabil		
Lemn și produse din lemn	cel mai slab	stabil	stabil	
Comunicații	stabil	stabil	stabil	
Comerț en gros și cu amănuntul	stabil	stabil	stabil	

Sursa: UniCredit „Sectoral Analysis, Outlook 2007-2008”

Din analiza datelor din tabelul de mai sus, rezultă în primul rând că România are în prezent cel mai mare număr de ramuri industriale care sunt

cotate ca atractive. În același timp, pentru două dintre aceste ramuri concurează asupra factorilor de producție și asupra pieței de desfacere cu toate celelalte trei țări analizate, în timp ce pentru alte două ramuri concurează cu două dintre celelalte țări.

Un alt fapt semnificativ care reiese din tabelul de mai sus este că România tinde să aibă cea mai mare concurență pe cele mai multe ramuri industriale din partea Poloniei, urmată îndeaproape de Slovacia cu patru ramuri industriale. Această evoluție era de așteptat ținând cont de faptul că aceste două țări încă au cea mai mare pondere a industriei în totalul VAB, și că la fel ca România au început să primească resurse sub forma investițiilor străine direcționate către industrie mai târziu decât celelalte țări din zonă.

În ceea ce privește ramurile care au o perspectivă bună în toate celelalte țări analizate dar nu și în România, explicația pe care o dau autorii studiului UniCredit este că prețul resurselor necesare în aceste două ramuri – plastic și produse din plastic, respectiv mașini și echipamente - este în creștere, iar firmele din România ar putea să nu mai fie competitive.

Pe de altă parte, există, conform studiului Unicredit, trei ramuri în care România are o perspectivă bună și asupra cărora în cazul celorlalte trei țări analizate perspectiva este stabilă:

- comunicații
- comerț en gros și cu amănuntul
- lemn și produse din lemn

Trebuie menționat că diferența între perspectiva stabilă și cea mai bună este că în primul caz randamentele obținute sunt plafonate, în timp ce în al doilea sunt în creștere.

În ceea ce privește aceste trei ramuri se remarcă de la început că două dintre acestea intră în categoria serviciilor, ceea ce înseamnă că ele vor fi destinate cu precădere pieței interne și ca atare țin de procesul recuperării unui standard de viață față de media europeană. Implicațiile sunt că o creștere a acestor sectoare poate duce la scăderea prețului serviciilor finale, însă în același timp contribuie și la creșterea prețului factorilor de producție angrenați.

În privința sectorului comunicațiilor, efectul asupra scăderii prețurilor serviciilor tinde să fie din ce în ce mai vizibil, însă este posibil să urmeze și o creștere a salariilor în acest domeniu. Pe de altă parte, în acest

domeniu, în comparație cu celelalte țări România tinde să ofere rate ale profitului asemănătoare cu investiții mai mici.

Tabelul nr. 25

Investițiile și rata profitului în ramura poștă și telecomunicații

	Investiția brută în bunuri tangibile (mii eur)	Câștig operațional/Cifra de afaceri (%)
Ungaria	668,6	28,4
Polonia	1117,8	40,9
Slovacia	307,9	33,7
România	723,6	36,2

Sursa: EUROSTAT

Industria lemnului și a produselor din lemn continuă să fie profitabilă în România datorită costului scăzut al forței de muncă din acest domeniu. Pe de altă parte, datele EUROSTAT arată că costurile cu investiția pentru a obține un profit comparabil cu celelalte țări tinde să crească.

Tabelul nr. 26

Costul forței de muncă și rata profitului în industria lemnului și produselor din lemn

	Costul unitar al forței de muncă (mii eur)	Câștig operațional/Cifra de afaceri (%)
Ungaria	5,1	7,9
Polonia	4,5	17,2
Slovacia	4,8	7,2
România	1,6	11,5

Sursa: EUROSTAT

În concluzie, așa cum s-a întâmplat cu industria din noile state membre UE, industria românească tinde să se orienteze spre aceleași ramuri economice care aduc și cel mai mare profit. Pe de altă parte, aceste ramuri tind să fie aibă un conținut din ce în ce mai mare de tehnologie și inovare, ceea ce înseamnă că costurile legate de investițiile în aceste domenii vor crește pe viitor, iar competitivitatea acestor ramuri la nivel european va depinde în mod esențial de capacitatea de a finanța, realiza și incorpora inovațiile.

Din punctul de vedere al inovării România are un handicap serios pentru că în materie de cheltuieli cu cercetarea și dezvoltarea ca procent în PIB înregistrează doar o cincime din media UE. Pe de altă parte, trebuie menționat că procentul de finanțare al acestor cheltuieli care este asigurat de industrie este sensibil mai mare în România în comparație cu celelalte noi state membre analizate, tocmai pentru a suplini neimplicarea statului în această activitate.

Tabelul nr. 27

Cheltuielile cu cercetarea și dezvoltarea (C&D) 2005

	Cheltuielile cu C&D (% în PIB)	Finanțarea cheltuielilor cu C&D de către industrie (% din total)
Ungaria	0,94	39,4
Polonia	0,57	30,3
Slovacia	0,51	36,6
România*	0,39	44,0

Sursa: EUROSTAT (* date 2004)

O a doua condiție necesară pentru ca aceste industrii din România să rămână competitive este ca ele să aibă acces la surse de energie la prețuri internaționale. În cazul în care obținerea unor noi surse de energie, fie din energie nucleară, fie prin resurse regenerabile, se dovedește dificilă, prima soluție ar trebui să fie restructurarea economică și a procesului de producție în sensul scăderii ponderii ramurilor care au intensitate energetică mare. România se află în acest moment pe locul doi între statele membre ale UE în ceea ce privește intensitatea energetică, fiind depășită doar de Bulgaria și fiind urmată la mică distanță de statele baltice. Este de remarcat însă că România are o intensitate energetică mai mare de șase ori decât media UE-25, dar între 1994-2004 reducerea intensității energetice în România, de aproximativ 30% a fost comparabilă cu cea din Slovacia.

3. Concluzii

Intrarea în Uniunea Europeană nu garantează, în sine, îmbunătățirea performanțelor economice ale unei țări (a se vedea exemplul Greciei). Acestea continuă să fie dependente de calitatea politicilor macroeconomice, microeconomice și structurale întreprinse de fiecare țară în parte.

Ambiționarea unor ritmuri de creștere excesive ale PIB poate constitui o armă cu două tăișuri. Politici monetare și fiscale laxe, subordonate acestui obiectiv, pot duce la cicluri de *boom-and-bust*. Din contră, o politică fiscală prudentă nu constituie un impediment, ci favorizează o creștere economică sustenabilă.

Ca o constatare generală, țările din UE (și România, cu atât mai mult) au pierdut lupta cu restul lumii în ceea ce privește factorii extensivi de dezvoltare (formarea brută de capital, respectiv creșterea numerică a forței de muncă). Cu atât mai mult, atenția lor trebuie să se concentreze asupra factorilor intensivi (de natura cercetării și dezvoltării). O analiză lucidă arată că România nu stă deloc bine într-o comparație internațională tocmai în acest domeniu, singurul unde poate performa în viitor.

Pentru a avea o rată decentă a investiției este nevoie să fie stimulată, în primul rând, economisirea internă. În lipsa acesteia, țara rămâne dependentă de economisirea externă și vulnerabilă la schimbările de atitudine ale investitorilor străini (este și cazul României).

În ceea ce privește creșterea numerică a forței de muncă, riscul depopulării României, ca urmare a evoluțiilor demografice nefavorabile, este puternic exagerat. România va deveni, mai devreme sau mai târziu, o țară de imigrație netă (precum Grecia, Portugalia și Spania), fenomen de natură a compensa sporul natural negativ.

În materie de educație, România are de făcut două alegeri strategice majore: în ce măsură sectorul privat dorește să completeze educația unui sector de stat subfinanțat; respectiv dacă resursele financiare să fie alocate unei elite a facultăților sau pentru o educație generală a populației, aptă să o pregătească pentru provocările tehnologice și intelectuale ale secolului XXI. Ambele abordări au atât avantaje, cât și dezavantaje.

Productivitatea muncii (măsurată ca număr total de om-ore lucrate) va crește în România în comparație cu țările UE 25 și OECD 30, în pofida reducerii numerice – temporare – a forței de muncă.

Trecând la modificările structurale ale Produsului Intern Brut, este de așteptat, în cazul României, o reducere drastică a ponderii agriculturii (legată de consolidarea exploatațiilor agricole și de trecerea unei mari părți din populația rurală în industrie, construcții și servicii), o reducere de mai

mică amploare în industrie și o creștere a serviciilor în general (și a serviciilor financiare în special).

Există trei ramuri care par a detașa România în competiția cu alte țări central-europene, și anume comunicațiile, comerțul en gros și cu amănuntul, respectiv industria lemnului și a produselor din lemn.

Industria românească mai are o problemă suplimentară, aceea a energo-intensității de șase ori mai mare decât media UE 25. Ca atare, menținerea diferitelor subvenții sau aranjamente preferențiale pentru ramuri sau agenți economici nu face decât să prelungească agonia acestora, în loc să-i expună la jocul concurenței internaționale.

O parte din concluziile prezentate sunt cunoscute de mult și nu fac decât să fie confirmate de studiul de față. O altă parte din concluzii sunt relativ noi (miza excesivă pe economisirea externă, potențialul României de a deveni o țară de imigrație netă etc.) și merită o adâncire a investigațiilor în viitor.